

Людмила Студьонова

НОТАТКИ ЛЮДИНИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ.

24 лютого – 30 березня 2022 року, м. Чернігів

Спогади. Мемуари

*Старі оголошують війну,
а вмирати йдуть молоді.*
Герберт Гувер

*Війна – варварство, коли нападають
на мирного сусіда, але це священний обов'язок,
коли захищають Батьківщину.*
Гі де Мопассан

На державному рівні у РФ було оголошено про військову спецоперацію з метою демілітаризації та денацифікації України. Трагедія сталася 24 лютого 2022 року о 4 годині ранку без оголошення будь-яких військових операцій. Як тільки стало про це відомо, я почала вести своєрідний нотатник. Записувала день за днем. Моє положення ускладнювалося тим, що я опинилася на одинці сама з собою в інвалідному візку. Я навчилася не їсти, практично не спати, вживати воду тільки з ліками (інколи, коли вона була в достатній кількості, ставила чайник на плиту, аби випити кофе і зігріти руки), багаточасово не відвідувати туалет, бо, як тільки у мене з'являлося бажання туди зайти, починався обстріл. Будинок здригався, блимало світло, з'явився страх загинути в туалеті під його уламками. Вірніше, не загинути, а довго конати під ними, адже всі ховалися у підвалах, і до мене нікому не було діла.

Моїм особистим психологом весь час, коли не зникав телефонний зв'язок, був мій племінник. Я відволікалась, поки не починалась тривога. Зв'язок обривався. І так усі дні. А він, його дружина, їхній син, моя сестра шукали будь-які шляхи для моєї евакуації. Нижче я розповім, як усе-таки вдалося моїм рідним, їхнім знайомим та волонтеру Максиму Богомазу вивести мене з міста.

Вирішила написати про свою історію не тому, що вона виняткова. У приміських селах, у самому Чернігові живуть люди, які перенесли жахливіші драми і трагедії. Пережите мною вкладається в загальну картину так званої військової спецоперації.

Отже, відкриваю свій зошит:

24 ЛЮТОГО 2022 року. Четвер. Приблизно сьома година ранку. Моя помічниця зашла до мене в кімнату зі словами: «Війна! Росія напала на нас! Моя дочка прислала на телефон фото. Подивіться. Біля нашого будинку танки». Не вкладалася в голові ця новина. Гадалося, що це дня на два і все буде так, як було. Проте з кожним часом події набували тривожного оберту.

На **10 год. 55 хв.** стало відомо про обстріляний аеродром у Ніжині, російські танки увійшли до Грем'яча, Сеньківки, Городні. У Чернігові поки що пострілів не було чути. Моя помічниця пішла до крамниці за продуктами. Повернувшись і розповіла: купила те, що потрапляло під руку – фруктові консерви, хліб, олію, сіль, туалетний папір, ще щось – не пам'ятаю. Людей у супермакеті було багато. Скупляли продукти харчування і товари хатнього вжитку.

Телебачення України перейшло на інший формат інформаційних програм. Всі канали об'єдналися в єдиному пориві і почали цілодобово розповідати про події на даний конкретний час. Тому вдень 24 лютого ми знали, що російські льотчики бомбардували Одесу, Харків, Дніпро, а російські пропагандисти розповсюджували дезінформацію про взяття збройними силами РФ міста Щастя. Точаться бої на Донеччині. Упродовж кількох годин воїни ЗСУ збили п'ять літаків і підбили 2 танки РФ, кілька вантажівок і 50 військовослужбовців.

Тележурналісти повідомляли про бої на Харківщині. Воїни ЗСУ спалили 4 ворожі танки і збили 6 літаків.

Стало відомо, що Чернігівщину обстрілюють з території Білорусі. У Чернігові електропостачання, мобільний зв'язок, продукти харчування, паливо на заправках поки що є.

14 год. 30 хв. У бік Чернігова летіли 2 літаки. Проголула сирена, і вони повернули геть.

16 год. 25 хв. Надійшла інформація про бої в Рівнопіллі та в Півцях (на підступах до міста). Спекотно і на Ріпкинському напрямку.

17 год. Стало відомо, що українські воїни знищили 20 одиниць російської військової техніки, 24 танки та 7 гелікоптерів. У Сновськ прорвався російський танк. Його підбили, він запалав. Місцеві жителі витягли з вогню танкіста. Сказали, що потім віддадуть його матері.

25 ЛЮТОГО. Російські танки зупинилися поблизу Конотопу. Танкісти вимагали у місцевих жителів їжу і пальне. Зафіксовано мародерство в закладах торгівлі. На околицях близько 40 одиниць спаленої техніки.

11 год. 14 хв. 3 Городні 300 танків рухаються на Чернігів.

13 година. Удар по дитсадку по вулиці Доценка в Чернігові. Чути вибухи.

16 год. 35 хв. 3 повідомлення Укрінформу: спроба прорватися в Чернігів росіянам не вдалася. ЗСУ підбили два танки і захопили ворожу техніку.

17 год. 07 хв. Повідомлення у Фейсбуці чернігівського журналіста Василя Чепурного: при штурмі Чернігова знищено 2 танки. Знову чую потужні вибухи. У Чернігові зруйновані дачі містян. В Олександрівці зруйновано об'їзну дорогу. Українські воїни спалили ворожий танк. На вулиці Пухова після обстрілів зазнали руйнувань багатопверхівки. Чоловіки вручну розгорнули ворожу механізовану колону на в'їзді у районний центр Ічня.

19 год. 15 хв. Короткий відпочинок «визволителів», і знову бахнуло. Відчуття – в мою стіну. Я сама. Помічниця ховається у підвалі. Вранці вибігла за ліками до аптеки. Почався обстріл з літака. З'явилися жертви. Вона ледь встигла забігти до нашого під'їзду – благо це навпроти. Тепер постійно у підвалі. Пошкоджено лінію «102». Щойно повідомили – її відновлено. Увімкнула настільну лампу і одну лампочку люстри. Штори затягнула. Світломаскування. Зараз 20 година. Мені лячно.

21 год. 20 хв. Проінформовано по телевізору про те, що систему оповіщення знищено. Треба прислухатися до церковних дзвонів.

21 год. 35 хв. На екрані телевізора один із перших полонених російський капітан поліції з Новокузнецька. Отримав поранення руки і лівої ноги. Обидві кінцівки перев'язані. Обличчя теж постраждало – око, губи, підборіддя. Це російська гвардія.

21 год. 40 хв. Звернення губернатора Чауса: ніч складна, ворог стягнув під Чернігів велику і міцну техніку. Але є чим відповісти.

Підсумки дня. Підрозділи «Північ» знищили ворожу техніку у напрямку Мени та Ріпок. Це близько 20 одиниць танків на Менському напрямку. Втрати живої сили уточнюються. З боку Ріпок на Чернігів просувались до 15 одиниць різної механізованої техніки. Вона була ліквідована.

26 ЛЮТОГО. 10 год. 55 хв. Росіяни обстріляли Седнів.

11 год. 30 хв. Чутно вибухи в Чернігові. У районі Олександрівки і Котів. Навіть мій будинок сколихнуло, хоча відстань чималенька. Я сама. Моя помічниця у підвалі сусіднього будинку. Оголошено тривогу.

12 год. 45 хв. Вибухи тривають. Використовуються гради. Зруйновано Епіцентр. Мій дім знову сколихнуло. Підлога в кімнаті на другому поверсі під моїм інвалідним візком затремтіла. Хоча вибух стався далеко.

13 год. 55 хв. Стан на цей час наступний: постраждали від обстрілів обласна лікарня, міська лікарня № 2, верхні поверхи будинку по вулиці Белова. Бої точаться в Мені, Городні. Знищено близько 20 одиниць ворожої бойової техніки. У Мені знищено понтонну переправу. У селі Велика Дорога Ніжинського району – 15 одиниць бойової техніки. У районі Городні українські військовослужбовці вдарили по ворожій колоні, внаслідок чого окупанти втратили 20 одиниць бойової техніки, отримали багато поранених.

Підсумки дня. Російські війська пошкодили 40 об'єктів цивільної інфраструктури. Українські ППО збили російську ракету, націлену на дамбу Київського водосховища. Кияни коктейлями Молотова зупинили загарбників: жоден танк не пройшов. Метро Києва перейшло у режим укриття. Інформаційні телеканали повідомили про загибель 198 людей, з них – 33 дитини, 1115 осіб поранено. У Гостомелі диверсанти вдерлися до частини української нацгвардії. Переодяглися у форму гвардійців та зникли. Повідомляється про 3500 вбитих російських солдатів. Секретар РНБО Данилов сповістив про 17 військових 150-ї мотострілецької дивізії російської армії, деморалізованих і без бойової техніки, що повернулися з України додому. За добу росіяни втратили три СУ-30СМ, 11 вертольотів і ще один літак (не встигла за тележурналістом записати, який саме).

27 ЛЮТОГО. 9 год. 38 хв. Президент України Володимир Зеленський звернувся до білоруського народу. Чотири дні тому, за словами українського президента, з Республіки Білорусь на нашу територію пішли крилаті ракети. Пізніше президент Білорусії Олек-

сандр Лукашенко визнав той факт, що з півдня його країни було випущено від 2 до 4 ракет. Сьогодні вранці над Києвом збито крилату ракету, хоча Лукашенко заперечував, що вони запускалися на Київ. День був наповнений тривожною тишею.

28 ЛЮТОГО. У Седневі наші завдали удару по скупченню росіян. Вони палили свої групи в крохмальному заводі¹. Виявлено двох колаборантів. Один з них допомагав ремонтувати їм танк, другий заводив їх на дах і показував напрямки.

Цього дня воїни ЗСУ збили 5 винищувачів СУ-30 та СУ-35, крилату ракету та один гвинтокрил. Наші штурмовики СУ-25 завдали чотири бомбові удари по танкових і механізованих колонах ворога на Чернігівщині та поблизу Бердянська. Байрактарами знищено танк та 23 РК «БУК».

1 БЕРЕЗНЯ. Перший день весни. Йде сніг, якого давно не було. Вночі у передмісті Чернігова з'явилися російські ДРГ з бронетехнікою. Наші їх знищили. Над Півцями і ЗАЗом вночі скидали якісь предмети – начиння з мінами. На вулиці Любецькій, 11 немає води. Водоканал контролює ситуацію. Київку² на відстані одного кілометра від Чернігова обстріляли касетними боєприпасами, які заборонені міжнародними угодами. Зруйнована водогінна мережа. Багато поранених і вбитих.

8 год. ранку. У нас лунає тривога. Моя помічниця побігла у підвал. Відбій. Вона повертається. Сидимо, чекаємо, віримо нашим воїнам. Знову тривога, і я знову сама. Чую по телевізору: у Києві дуже складно. Сунуться колони росіян.

11 год. 25 хв. Повідомили, що на Чернігівщині з'явилися білоруські війська. Інформація уточнюється.

11 год. 50 хв. Інформація підтвердилась. Білорусія вступила у війну³. Кілька годин нас обстрілюють. Немає світла. Батареї холодні. Вода поки що є. Гримить десь близько – так здається. Тільки що дали світло. Не було, мабуть, хвилин тридцять.

14 год. 07 хв. Повідомлення на Фейсбуці від ОДА: «О 13 годині окупанти обстріляли з градів Масани та проспект Миру на виїзді з Чернігова у напрямку Ріпок⁴. Наразі там працюють рятувальники».

Інформація за день. У Гнідинцях⁵ російський солдат здався у полон. Андрій Чеботаревський, 2001 року народження, з міста Каргат Новосибірської області. Дали йому подзвонити додому. Російська колона минулої ночі ночувала у Великому Щимелі⁶. Через Смяч йшли. Один місцевий житель кинув суміш в автівку, а там снаряди. Стався вибух. Окупанти застосували стрілецьку зброю. Жертв немає. Колона курсує між Щимелем і Займищем. Зазнав бомбардувань аеродром у Ніжині. Жертв немає. У місті працюють магазини, сімейний лікар і черговий стоматолог. Обстріляли машину заступника чернігівського мера. Військова операція в Україні має назву «механический апельсин».

2 БЕРЕЗНЯ. 10 год. 35 хв. Тільки що мер Чернігова Атрошенко по TV сказав про можливість вуличних боїв у місті. Звернувся до чоловіків. Зник мобільний зв'язок.

Наступні години. У Фейсбуці фото і текст: «Жутко – еврейские солдаты в украинской армии молятся между войной и войной. Да пребудет с нами Бог». Фейсбук, від чернігівського журналіста Василя Чепурного: «У Гончарівському взяли попа московського патріархату – підозрюють, що він був наводчиком для ударів по військовому містечку. Недарма ж він був замполітом советської армії». Є дані про допомогу окупантам від борзнянських і носівських попів московського патріархату.

12 год. 30 хв. Удар двома ракетами по Чернігову в районі політеху, районної лікарні і поліції. Там були люди. Наразі даних про постраждалих немає. Райлікарня серйозно пошкоджена. Зруйновані десятки житлових будинків.

14 год. 50 хв. Генштаб України повідомив: станом на 12 год. пересування окупантів на Чернігівському напрямку зупинено. Але просунулися вони до Козельця і Нової Басані⁷. Обійти Київ із заходу не вдалося. Знищено у Сіверському оперативному районі командира 11 десантно-штурмової бригади Росії. З Прилук російські танки не можуть вирватися на Київ. Нишпорять по селах. Заступник чернігівського мера Олександр Ломако по телевізору сказав, що колони ворога рухаються навколо Чернігова.

16 год. 35 хв. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: «Вночі солдати пограбували в Корюківці по вул. Шевченка магазин одягу. В іншому магазині на заправці

¹ Після визволення Седнева місцеві жителі цього факту не підтвердили.

² Село Чернігівського району.

³ То був не фейк, а повідомлення деяких інформаційних каналів.

⁴ Повз мій будинок по вулиці Чорновола, яка пролягла від проспекту Миру – площі Дружба Народів до Старо-білоуської.

⁵ Село Варвинського району.

⁶ Село Сновського району.

⁷ Село Бобровицького району.

«Оазис» забрали стратегічну зброю – горілку і пиво. Також пограбували магазин на вул. Садовій». Повідомлення на Фейсбукі чернігівського журналіста Сергія Павленка: у Чернігівській райлікарні померла одна людина, п'ять отримали травми.

Підсумки дня. Тривога оголошувалася десять разів у Чернігові. У бомбосховищах міста народилося понад сорок дітей.

3 БЕРЕЗНЯ. 1 год. (ймовірно, ночі). Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: «Восьмий ранок Широкої війни. Тиша здається підозрілою, але Генштаб повідомляє, що станом на 6 ранку «на Сіверську напрямку російські окупанти, не маючи успіху в українських містах Чернігів, Ніжин та Суми, Лебедин та Охтирка, уникаючи бойових зіткнень зі ЗС України, намагаються дістатись північних околиць Києва». Далі Генштаб повідомляє, що ворожі частини зосереджені в районі Любеча та Нової Басані. «Частиною сил до БТРгрупи зі складу 200 омсрб 14 АК Північного флоту ЗС РФ, яка фактично втратила боєздатність, здійснює перегрупування та намагається наступати у напрямку на Бровари і Київ». Через 104 роки під Крутами знову відбувся бій три дні тому – і цього разу українці перемогли. Крутівська громада повідомляє про приблизно 200 російських трупів, які окупанти вивозили камазами... Під Крутами загинув прекрасний патріот – ніжинець Станіслав Проценко... У Киїнці був поранений Олександр Тарнавський, що мав у підвалі «Просвіти» псевдо «Школа».

2 год. (теж, ймовірно, ночі). Фейсбук, чернігівський журналіст Олександр Ясенчук: «Захисники незламного Чернігова – залізни!!! Вчора супротивника відтіснили по дорозі Чернігів–Сосниця до розвилки на Городню, і цілком закономірно їх тут очікує оточення і знищення. На півночі міцно утримують Халявин. Вчора у полоненого під Черніговом російського офіцера вилучили карти, по яким вони орієнтуються, це виявилися старі радянські карти 1989 р., на зразок тої, що використав як ілюстрацію. Тож і не дивно, що росіяни поперлися на аеродром у Шестовицю⁸ – думаючи, що оволодіти ним дуже важливо. Внаслідок чого, героїчна Перша окрема танкова Сіверська бригада разом з теробороною затиснули їх – з часом вони здадуться, бо позаду Десна, з боку торфяники, де вже застрягло декілька їх машин. Підвозу пального до них немає, тож кінець їхній закономірний – капітуляція, бо танки, які треба прогрівати два рази на добу, пожирають масу пального. Отож до нас потраплять трофеї у вигляді танків та понтонних мостів. Гончарівськ в наших руках, там чатують спеціально навчені бійці. Щодо білорусів, то кажуть, вчора їх зайшло три батальйони – їх накрила наша артилерія, вони образилися і повернулися додому. Перемога буде за нами!»

8 год. 10 хв. Окупанти влучили в Чернігівську нафтобазу. Горить 5 тис. т. продукції. Тушать пожежу. Ніч була тривожною.

11 год. ранку. Збито ворожий літак СУ-30. Учора – 2 літаки, 1 гелікоптер. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: днями під Сновськом окупанти віджали «Жигуля» у цивільного чоловіка, аби наздогнати свою колону. Але колона жажнула по ним, бо вирішила, що тарактайка «байрактарчик». Четверо – на тому світі. «Жигуль» вижив нешкоджений. Дядько дотягнув його додому, вивантаживши трупи мародерів.

13 год. 50 хв. Понад годину нас бомблять. Поруч, російський літак вцілів у 16-поверхівку. Гора трупів. Наш будинок сильно захитався. У моєму під'їзді є пошкодження. Я трусюся. Чекаю на нову хвилю. Дуже лячно. Помічниця в підвалі.

15 год. 30 хв. За даними ДСНС у районі вулиці Чорновола, де я живу, 22 людини загинули. Після обіду в Чернігові загинули 9 і травмовані 4 людей. На Старій Подусівці ворог скинув бомби на 21 і 18 школи. Попередні дані: постраждали 2 цивільні людини і 4 військових.

19 год. За останніми даними на вулиці Чорновола 28 загиблих, 18 постраждалих осіб.

20 год. Нове уточнення – загинули 33 людини. Помічниця з підвалу вночі написала у Вайбері, що у подумках зі мною. До ранку вибухи. Потім короткий відпочинок. Помічниця якось дісталася до свого приміського села. Сповістила про це телефоном, коли підходила до власної хати. Більше ми з нею не бачилися ніколи. Я залишилася зовсім одна зі своєю подругою інвалідною коляскою.

4 БЕРЕЗНЯ. 9 год. 30 хв. Оголошено тривогу.

9 год. 45 хв. Чернігівська ОДА повідомила: 3 березня 2022 р. на території Чернігова загинуло 47 осіб – 38 чоловіків та 9 жінок, врятовано 18 осіб. На вулиці Чорновола, де я живу поруч з епіцентром трагедії, зруйновано ворожою авіацією будинки № 11, 13, 15.

⁸ Село Чернігівського району за 20 км від Чернігова. До 2002 року тут був цивільний аеродром. Перебувало під російською окупацією з 28 лютого по 31 березня. Російські військові убили щонайменше 2 мешканців села. Окупанти вибрали всю воду з криниць. Забирали у селян машини, відібрали техніку місцевого фермера, спалювали хати.

Уночі гатили в районі ЗАЗу. Губернатор Чаус по телевізору каже, що сьогодні знову будуть бити по місту. І вже чути вибухи.

11 год. 11 хв. Інформація від чернігівського журналіста Василя Чепурного на Фейсбуці: б'ють по Подусівці, 44 жертви, по області 135 людей, 66 пожеж, 200 сіл не мають електрики. Вночі гримів бій у районі Количівки. У Ягідне окупанти не прорвалися.

14 год. 45 хв. Чернігівська ОДА: обстрілюють з ранку південно-східні та південно-західні райони Чернігова. Пожежі.

16 год. 05 хв. Телевізор. Губернатор Чаус: обстрілюють об'єкти інфраструктури, авіаудари періодично поновлюються. З мером Чернігова В. Атрошенком працюють над зеленою зоною. Колонами не можна відправляти людей. Траса Чернігів–Київ під прицілом ворога. До створення зеленого коридору закликав залишатися в підвалах.

16 год. 45 хв. Повідомлення TV: тривогу скасовано, збито літак, який бомбив Чернігів – СУ-35 з пілотом.

17 год. 45 хв. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний підтвердив цей факт. Літак збив вчорашній клерк Сергій Чижиков. Пілота спіймали на Олександрівці. Він отримав важкі травми під час падіння. Ця інформація теж на Фейсбуці від Геннадія Криська – завідувача міським архівом. Додав, що люди говорили, і про збитий російський гвинтокрил.

5 БЕРЕЗНЯ. Ранок. Чути вибухи недалеко від мене. Ніч була страшною. З 2 год. ночі до 3 год. 16 хв. ранку російський літак бомбив будинки, пролетів над моїм будинком. Жаливо було, але пронісся далі. Поки не знаю, в якому районі міста його збили.

11 год. 50 хв. Повідомлення ЧОДА у Фейсбуці: наші збили штурмовик, який кидав бомби ось зараз. Пілот приземлився на приватний сектор, парашут зачепився за дах. Нове повідомлення: пілотів двох. Їх шукають. Знайшли. Один мертвий, другий – вже полонений. Годину тому збито гвинтокрил. Дивлюся відео з Мелітополя. Жителі голими руками намагаються зупинити колону окупантів. Чоловік ліг під колеса. Вони все-таки прорвалися.

12 год. 18 хв. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: вдарили по Слабину. Згоріла хата. Вчора тут два снаряди не розірвалися. Щойно удар по Гончарівську. На початку війни тут загинули 4 людини. Надійшла до Чернігова фура з медикаментами, кілька вантажівок з продуктами. Генштаб готує подарунки жінкам до 8 березня. Деталі поки не розповідають. Літак, який збили над Черніговом 5 березня, обстрілював місто фугасно-авіаційними бомбами ФАБ-500. 500 – це вага, бомби важать півтонни.

Не зафіксувала час. Чернігівська ОДА: ЗСУ збили 2 літаки СУ-25 (штурмовик), ПЗРК «Ігла». Один з них впав у районі Корюківки–Мени, інший – на околицях Чернігова.

16 год. 35 хв. Повітряна тривога. Більше години щось бухало. Десь поруч.

18 год. 08 хв. Знову вибухи. На Фейсбуці повідомлення: біля шостої ранку вбито начальника відділу кадрів Чернігівської ТЕЦ Гудзія Володимира Олексійовича по дорозі на роботу – 57 років. Вбито уламком снаряду.

6 БЕРЕЗНЯ. 8 год. 55 хв. З третьої години ночі майже до світанку гула сирена. Літаків не було чути. Кажуть, що били ворожих автоматників. Зараз якась неспокійна тиша. За один день українські війська збили 9 російських літаків і взяли в полон льотчиків. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: білоруси в Михайло-Коцюбинському. Забрали у селянина коня. Вбили, зварили і з'їли. (?!).

9 год. 50 хв. Оголошено повітряну тривогу.

11 год. 00 хв. Фейсбук, чернігівський журналіст Владислав Савенок: за даними на 5 березня загинули 32 дитини, 70 поранених.

12 год. 00 хв. Коротка перерва, і знову повітряна тривога. Чути артилерію. Сподіваюсь, наша. Дай Боже! Фейсбук, повідомлення щодо 1 отб Сіверська бригада: 27 лютого під час оборони Чернігова загинули командир танку старший лейтенант Максим Білокін, навідник-сержант Іван Коваль та механік-водій молодший сержант Дмитро Каплін. Знищили ворожу ДРГ та 2 танки.

12 год. 30 хв. Фейсбук, Анжела Савченко: у Ріпках окупанти вбили 2 місцевих. Забрали трактор і камаз. Зігнали жителів. Їхній полковник вимагав авто і трактори. Люди показали йому фото загиблих. Він – даних о потерях у нього нет. Погрожував артилерією. Люди, співаючи гімн, пішли, але спочатку послали його...

12 год. 45 хв. Гупнула артилерія десь недалеко. Лячно. Гупає... Гупає...

14 год. 05 хв. Фейсбук: Київ. За день ліквідовано 52 ворожих диверсанта. У Хорошому Озері на Борзнянщині наші побили колону окупантів. Під Харковом розбито Таманську дивізію. Скасовано повітряну тривогу.

15 год. 00 хв. Знову вибухи. Тривають з періодичністю. Тривогу скасовано. По телевізору Денисова (з прав людини) сказала, що в чернігівських лікарнях 300 поранених.

Вечір. У мене істерика. Окупанти обстрілюють школу № 19. Сталася пожежа. Це далеко від мене. Трясе будинок. Цілили й у школу № 20. Припускають, що одну із шкіл обстрілювали по наводці – там були речі для тероборони.

7 БЕРЕЗНЯ. Учора в Чернігові наші ППО збили ще один російський літак. За два дні збито 3 літаки між Корюківкою і Меною. Російські танки увірвалися в Іванівку⁹ 5 березня, почався грабїж місцевих людей.

10 год. 30 хв. Фейсбук, з газети «Новини Городнянщини»: Сьогодні вранці група озброєних російських військових заблокували дорогу до мерії. Мера і заступника не пропустили у приміщення. Пропонували співробітництво. Мер на це відповів так: поки над мерією буде український прапор, вони будуть забезпечувати життя міста. Окупанти попередили, що стрілятимуть в разі опору. Фейсбук, дивлюсь ролік: російський священик вкрадливо розповідає прихожанам, що в Україні все нормально. Вони брешуть про війну. Наприклад, у Харкові виносять з моргів мерців і розкладають їх по місту начебто вбитих. У будинках в Україні засіли наркомани, бандерівці і стріляють по своїх людях. Дослухати цю маячню до кінця не вистачило сил. У Запоріжжі кадірівці на танках розстріляли листонош, які розносили пенсії.

12 год. 37 хв. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: постраждав від учора музей Коцюбинського. Пробита меморіальна спальня подружжя, вивалені книги з бібліотеки письменника. Окупанти гатили по цьому району. Бомбардуванням України командує главком повітряно-космічних сил РФ Суворовкін. Він же командував колоною техніки за завданням ГКЧП у 1991 році.

3 повідомлення оперативного командування «Північ». У Чернігівській області російські військові почали викидати свої документи та тікати. Знайдено документи офіцерів з РФ. У Ніжинському районі збито російський безпілотник.

Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: в окупованому Седневі військові РФ встановили мобільний крематорій і палять своїх, підключившись до газової труби крохмального заводу. За інформацією на Фейсбуці Анатолія Потапенка, в Конотопі спалили 500 трупів.

18 год. 48 хв. Фейсбук, чернігівський журналіст Віталій Назаренко: «А ті мешканці мікрорайону Бобровиця¹⁰, які сьогодні тачанками вивозили все з розбитого АТБ, нічим не кращі за ватників, що жруть млинці з лопати».

20 год. 00 хв. Над Києвом збито 2 ворожі літаки.

8 БЕРЕЗНЯ. Пів дня більш-менш спокійно. Однак вибухи чути. Зелений коридор діє у Сумах. У нас питання вирішується.

21 год. 00 хв. Оголошується тривога. Чути вибухи.

9 БЕРЕЗНЯ. Після другої години ночі не стало світла. Згодом дали. З'явилася гаряча вода, але батареї холодні. Холодно в квартирі. Навіть обігрівач не рятує. Зараз бухає. Уніч на 9 березня росіяни обстріляли одну з центральних вулиць Чернігова.

10 год. 00 хв. Козелець наш. Чернігів на автономному живленні електроенергії.

Після 11 год. ранку. Фейсбук, чернігівський журналіст Василь Чепурний: практично знищені Количівка, Іванівка, Ягідне. Саме тут окупанти намагалися перерізати Чернігову постачання продуктів і медикаментів. Це робить 41-а армія, начштабу якої генерала Герасимова ЗСУ знищили під Харковом. Взяти Чернігів у блокаду їм не вдається. Окремі люди на свій страх і ризик виїздять з міста обічними дорогами. Про гуманітарний коридор не йдеться. Сьогодні вночі обстріляли села Новобілоуської громади Чернігівського району. Десять пожеж зафіксовані. Кількість вбитих і поранених невідома. Точаться бої в районі Ніжина, Іваниці, Семиполків.

14 год. 55 хв. Бухає. Це відчуває моя підлога.

15 год. 00 хв. Пресконференція російських полонених, які чотири доби блукали лісом. Здорові хлопці. Каються. У деякого сльози в очах. Благають вибачити. Збитий над Черніговом льотчик Красноярцев зізнався, що українські міста бомбардують некерованими авіабомбами, а не високоточною зброєю. Учасники пресконференції:

ГАЛКІН Сергій Олександрович – командир відділення.

РАССКАЗОВ Володимир Васильович.

ЯКОВЧУК Олександр Геннадійович – водій трала.

ЧЕРНІК Максим Віталійович – старший розвідник.

НИКОЛАЄВ Денис Сергійович.

⁹ Село Чернігівського району. Населення перебувало в окупації 25 днів. Зруйновано 27 будинків. Пошкоджено 300 будівель. На кінець червня 2022 р. село все ще було відрізано від Чернігова. Людям надавали гуманітарну допомогу волонтери.

¹⁰ Мікрорайон в місті Чернігові.

ДЕМ'ЯНОВ Максим В'ячеславович.

ГЕРАСИМОВ Віталій Васильович – командир 15-ї бригади миротворчих сил в Криму в 2014 році. Не допускали українських військових. Потім – Луганськ. У 2017 році бригада перебувала в Сирії. У 2020 році бригада знову зайшла в цю країну під виглядом поліції.

Розповідь командира відділення Галкіна Сергія Олександровича: Зайшли в Унечу¹¹. Перед виходом всім видали промедол¹² і сказали, що в Україні фашисти. Потім три дні перебували в Брянських лісах. Звідти – ліси Курської області і територія України. Дісталися Чернігівської області. У нас зламався трал. Почали чекати допомоги цілу добу. Потім почули стрілянину. Побачили мертвих. Вирішили спалити БТР, залишили трал і рушили додому. Але потрапили у болота. Блукали чотири дні та раптом вийшли на озброєних місцевих. Їм здалися. Привезли всіх у поліцію. Звідти – в госпіталь. Там чули вибухи.

Найстарший з танкістів Чернік Максим Віталійович, 37 років: Підтвердив той факт, що коли була перестрілка з місцевими жителями, то вирішили їм здатися.

Про що розповіли інші танкісти. **Чеботаревський Андрій Ілліч, молодший сержант, 20 років:** Відправляючи, не сказали, куди везуть. Зізнався, що боїться повертатися додому. Свої розстріляють. Хочє залишитися в Україні. Рідні отримують похоронки.

Пальнов Валерій Володимирович, 23 роки: Мамі сказали, що він на військових навчаннях у Воронежі.

Смирнов Євген Іванович, 21 рік: Підняли о 2-й години ночі. Забрали документи. Сів за кермо. До 9 години ранку перетнули кордон України і просунулися до Ахтирки¹³. Їх обстріляли ЗСУ. Здався у полон. Хочє залишитися в Україні. Вдома посадять, або розстріляють. Батькам поки не телефонував.

Бабикін Олексій Дмитрович, рядовий, 19 років: Чув бомбардування. Хочє залишитися в Україні.

Кузьмич Михайло Євгенович, 18 років: Говорив з мамою. Вони щось роблять проти війни.

Всі ці хлопці несли строкову службу. Погрозами їх змусили підписати контракт. Після чого вони опинилися в Україні.

10 БЕРЕЗНЯ. О 4-й ранку в нас гатили ракетами. Холодно. Немає тепла і гарячої води. Зараз гупає. Попереду холодна ніч. Сиджу поруч з обігрівачем у кімнаті.

13 год. 55 хв. Зникло світло. Чути вибухи. Минула година. Зник телефонний стаціонарний зв'язок. І це по всьому місту. Я сама. Дуже страшно. Тягне у сон. Напевно, захисна реакція організму. Минула ще одна година. Становище на краще не міняється. Виє сирена. Приготувала свічку. Постукала сусідка і сказала, що ці фашисти б'ють на городнянському напрямку. Артилерія наша та їхня.

16 год. 45 хв. Припиняється постачання води в місті тимчасово з технічних причин.

11 БЕРЕЗНЯ. 9 год. 06 хв. ранку. Цілу ніч бої. Вода холодна і гаряча, світло, тепло відсутні. Телефонний простий та мобільний зв'язок теж відсутні. Я не знаю, що робиться в місті. Вночі так дрижали вікна, що здавалося – зараз звалиться будинок. Вибухи не вщухають і зараз. Вбивають нас, але нікому немає діла до страждань України. Наші говорять і показують по телевізору, що окупанти деморалізовані, здаються у полон. На мій погляд, мають місце поодинокі випадки, які подаються системними. Дуже холодно. Мерзнуть руки. Намагалася погрітися на сонці біля вікна на кухні. Але світило якесь холодне, не безрезневе, зимове. Як лячно сидіти самій, поруч нікого і чекати – або відродження комунальних послуг, або смерті під завалами будинку. Я чекаю.

10 год. 30 хв. До мене приїхали волонтери Максим і Роман, з якими мій племінник вчора по Інтернету встановив зв'язок. Привезли консерви і печиво. Залишили телефон. Однак зв'язку досі немає. Води і світла теж. Газ є. Буду читати книгу Данила Яневського «Бандера, Шухевич... портрети на тлі епохи». Придбала її напередодні війни. Дуже талановита книга. Приходила Юлечка Супрун – моя колега. Принесла хліба, мінеральної води. Гроші не взяла так само, як на другий день війни, коли купила мені ліки у такій кількості, що їх вистачило надовго. У Юлечки та Ірини Каганової, керівниці нашого відділу, Київстар, а у мене Лайф, який втратив свої функції. Я не можу до них дозвонитися, а вони між собою можуть. Юлечка тому і прибігла до мене під гул сирени, аби дізнатися, як я. Моя подяка безмежна. Все також немає води і світла. Періодично в далені бухає.

12 БЕРЕЗНЯ. Два дні без світла, тепла і води. Сусідка сказала, що ці супостати розбили готель «Україна» в центрі міста. Я не маю ні радіо, ні телебачення, ні мобільного

¹¹ Місто Брянської області. Раніше входило до складу Чернігівської губернії.

¹² Промедол – анальгетичний наркотичний засіб. Поступається по активності морфіну.

¹³ Ахтирка – місто Сумської області. Виникло на місці стародавнього городища Новгород-Сіверського князівства. У 2022 році за опір вторгненню Росії в Україну Ахтирку відзначено званням «Місто-Герой».

зв'язку. **О 3 год. 26 хв. ранку** був обстріл. Цілий день бухає з періодичністю. Дуже мерзнуть руки. У квартирі +10. За вікном сильний вітер, який лізе у всі щилини. Відчуття протягу. Намагалася так ськ прибратися. Світло дали. Учора ввечері хвилин на 15 дали. Нервуюсь, а від цього у вухах гуде, наче щось забивають у передпокої.

12 год. 50 хв. Стационарний телефон замовк, вочевидь, назавжди. Спробую читати.

15 год. 30 хв. Десять хвилин тому дали воду. Бурого кольору, але все-таки вода. Стече і буде світла. Тепер би електрику дочекатися. Дуже неспокійна тиша зараз. Дивлюся у вікно на кухні, як люди швидесенько, поки не гуде сирена, бігають кудись і назад з пакетами.

14 БЕРЕЗНЯ. Учора не писала. Навела порядок у квартирі, поки є вода. Сьогодні пишу і за вчора. Було затишшя. Що насторожувало. Ввечері почалося. Десь неподалік від мене. Вночі бухнуло сильно десь поруч. Щось брязнуло і пролунав жіночий крик. Подумала про сусідній під'їзд. Але поки достовірної інформації не маю. Бухало вранці. Зараз чути віддалений гул.

Учора прослухала на ютубі записану співробітниками СБУ розмову окупанта на Сумщині, вірогідно, з родичкою. Він захоплено, з добірними матюками, розповідає жіночому голосу про неймовірне смачне морозиво і соки, що коштують 13 грн. (40 руб.), яких він у своєму житті не вживав. Вона питає, звідки взяли? Він – пограбували магазин. Ці люди розмовляють між собою лише матюками, навіть з матерями.

Вночі наші збили 3 літаки. Один прямував на Чернігів. Зараз десь в лісосмузі. Начебто, й гелікоптер.

Ще одна підслухана співробітниками СБУ розмова окупантів на ютубі: він – немає що жерти, багато загиблих, яких ховають не відразу. Навіть трупи додому не відвозять. Вона: по телевізору зовсім по-іншому розповідають. Передали лише про 6 загиблих і похованих вдома.

Українські втрати: 1300 військових – попередні і неповні підрахунки, 85 дітей загинуло.

13 год. 25 хв. Чути вибухи. У Фейсбуці кілька хвилин тому Василь Чепурний повідомив про знищення окупантами насосної станції в Чернігові. Обстріляли міське кладовище "Яцево", цвинтарну церкву, де ховалися люди. Що з могилами моїх рідних, я не знаю. Вночі до Чернігова рвалися 2 бригади, але воїни ЗСУ їх ліквідували. Бомбили Ніжин.

15 БЕРЕЗНЯ. 9 год. 30 хв. Десь неподалік вдарило так, що на першому поверсі нашого під'їзду посипалася зовнішня стіна. Чорний дим пройшов повз мій балкон, який захитався після вибуху. Інформації точної не маю. Ірина Каганова написала, що біля готелю «Градецький», на малій відстані від мене, загорілися дві машини. Пожежу гасять, тому чорний дим. Однак, чому вибухи, я так і не знаю. Наші збили 4 гелікоптера, літак, крилату ракету.

11 год. 45 хв. Не стало світла. Я знову без жодного зв'язку.

14 год. 15 хв. Дуже мерзну. Світла немає. Вода, мабуть, є – не перевіряла більше. Сама самісенька. Гупає. Лячно – сил вже не вистачає. Підлога дає знати, що йде десь у місті бій. Наші гонять цих щурів, а вони все лізуть і лізуть. Не стало води.

16 БЕРЕЗНЯ. 9 год. 20 хв. ранку. Я добу в ізоляції – ні води, ні світла, ні жодного зв'язку. Увесь вчорашній день і ніч окупанти гамселили по місту. Наші стійко обороняються. Рано вранці забігла сусідка з підвалу і сказала, що наші збили літак і ракету. У передбаннику у нас посипалася стеля від вибухової хвилі. Зруйнували Укрсимбанк через дорогу від нашого будинку. Про це сказала мені сусідка. Холодно. Я на кухні. Тут сонячно. Таким чином гріюся. До речі, небо якесь неприродно чисте і синє. Нагадало, як було після аварії на ЧАЕС у літні місяці. Вночі приходила моя мама – у вісні, звісно. Щось говорила, не пам'ятаю, і вкривала мене. Я прокинулася, а за вікном вибухи. Моя матусенька... Сиджу, чекаю. Рідна сестра та її син, а мій племінник, не мають можливості зв'язатися зі мною. Без світла – нікуди.

10 год. 00 хв. Вибухи не вщухають. Мені здається – подалі від нашого дому. Птахи у паніці літають між моїм і будинками навпроти. Значить, зараз неподалік станеться вибух. Здається, вчора мер Владислав Атрошенко звернувся до чернігівців з проханням самим прибирати у під'їздах, бо комунальники з причин обстрілів не можуть виконувати свою роботу. Всі ліфти в будинках відключать.

11 год. 30 хв. Сирена. Вибухи. Нічого на краще не змінюється. Настрій важкий. Це відчай від самотності. Гріюсь на сонці біля кухонного вікна. Кілька хвилин тому заходила сусідка Тетяна з другого під'їзду. Сказала, що моєму племіннику інколи вдається через СМС з нею зв'язатися. Він дуже за мене переживає. Робить все, аби мене вивести в Таллінн. Але, як сказав йому естонський посол в Україні, відсутній зелений коридор. Таня

розповіла, що в АТБ завезли хліб – один буханець в руки. Я так хочу до свого племінника. Чи побачимось... Пишу, а за вікном бухає. Жодних змін у зв'язку. Хоча б стаціонарні телефони запрацювали. Нічого не відомо про наміри і рішення місцевої влади. Вже півдня минуло. Знову насувається холодна страшна ніч, вибухи, удари по будинку.

13 год. 00 хв. Хотіла записати – затишшя, а воно знову бухає. Перевіряла наявність води – відсутня. Олексій Арестович, військовий оглядач, розповідав по телевізору, що окупантів не цікавить вже Чернігів, Київ, Суми. Вони переформуються на Південь. Щось не відчутно. Гуркочуть вибухи.

15 год. 30 хв. Знову вибухи. Хочеться сподіватися, що це «музика» нашої ППО.

16 год. 15 хв. Без змін. Короткий відпочинок – і вибухи. Звуковий ефект торкається моєї кімнати. Не по собі. Буду вкладатися, аби зігрітися. Сьогодні було багато сонця, і це неабияк рятувало. Молю Бога про світло. Тоді з'явиться мобільний зв'язок.

17 БЕРЕЗНЯ. 9 год. 43 хв. Ніч була більш-менш спокійною. Ні води, ні тепла, ні світла.

10 год. 00 хв. Бахнуло у нас у стіну під вікном на кухні. Я була там. Був дим між моїм будинком і сусіднім. Вікна у мене цілі. Вірогідно, постраждав наш будинок з іншого боку. На небі з'явилися хмарки. Закривають сонце. Погрітися не можна. Я сама. У повній мерзенькій тиші. Поки знову не бабахне. На цей раз може влучити і в мою квартиру.

14 год. 00 хв. Від самотності потягло ось на це:

*Сиділа бабуся край вікна.
Співала пісню любу.
Ніхто не чув, не чув єя,
Ніхто не приголубив.
А за вікном літак гуде –
Москаль наш край бомбує.
Війна іде, війна іде –
Нікого не шкодує.
За вибір наш і за життя
Воюють наші діти.
Весна прийде, весна прийде,
І будемо радіти.
По чарці вип'ємо вина
За Перемогу, браття.
А навкруги бузок буя.
І сміх дітей від щастя.*

15 год. 00 хв. Дали світло. Я помолилася, і мене почули. Зв'язалася із сестрою і племінником.

19 БЕРЕЗНЯ. Втратила рахунок дням. Знову немає світла, тепла, води. Окупанти завдали ударів по ТЕЦ. Учора, верніше позавчора, ворожий снаряд влучив у перший поверх мого дому з боку під'їзду. Але цей удар відчула і я, коли сиділа на кухні біля сонячного вікна. Відскочила на своїй колясці тільки так. Сусідку поранено осколками. Я вчора впала всім тілом на паралізовану праву ногу. Щось хряснуло. Гадаю, розірвалися зв'язки на коліні. Біль нестерпний. Довелося повзти до кімнати через увесь коридор. На моє щастя, прийшла Юлечка Супрун. Знайшла на вулиці незнайомого раніше Льошу, і вони мене підняли з підлоги на коляску. Спасибі їм велике. Коліно міцно перев'язала еластичним бинтом. Сьогодні сусідка Оля занесла гарячого супу. З евакуацією – нуль. Жодного зв'язку знову.

14 год. 45 хв. Жодних змін у розумінні світла, води, тепла. Грілася на сонці на кухні. У кімнаті відкрила балконні двері, щоб надійшло тепле повітря, поки затишшя. Хоча чути вибухи на відстані. Не знаю, що твориться у світі. Інколи мені здається, що я чую розмови, гімн України. В оточенні дзвінкої тиші.

16 год. 05 хв. Вибухи почастишали ближче до нас. Чути сирену.

20 БЕРЕЗНЯ. 11 год. 50 хв. Все без змін. Тяжко. Сил не вистачає. Півдня минуло. Вночі стріляли довго на відстані. Зараз – раз у раз. На дворі сонячно, гріюся на сонці.

16 год. 03 хв. День добігає кінця. Чути сирену. Не знаю, що мені робити. Цей вакуум приведе мене до божевілля.

29 БЕРЕЗНЯ. Дев'ять днів не записувала. Виїздила з Чернігова. Намагатимусь розповісти, як все було. Сталося так, що мій племінник через Інтернет встановив зв'язок з чернігівським волонтером Максимом Богомазом. До мене він заїхав з колегою Романом. Обличчя Максима здалося мені знайомим. І тоді я згадала, що читала статтю про нього в газеті «Деснянка», здається, а там була його фотографія. Я сказала йому про це, а він мовч-

ки посміхнувся. Максим повідомив про розмови з моїм племінником, який турбується і просить його допомогти вивезти мене з міста. Пообіцяв йому, що за кілька днів це можна зробити. Хлопці залишили деякі продукти. З Максимом обмінялися телефонами. А потім я зламала ногу. Мобільного зв'язку не стало. Під тривожну сирену до мене прибігла моя колега Юлечка Супрун. Перед цим її супроводжував наш співробітник Кость Герасименко. На цей раз він не зміг цього зробити з об'єктивних причин. Колежанка принесла води і хліба. Почулися вибухи. Стало лячно за Юлечку – як вона бігтиме додому. Слава Богу, все обійшлося вдало.

Минуло два дні. Від Максима жодної інформації. І знову з'явився мій добрий янгол в особі Юлії Супрун. Керівниця нашого краєзнавчого відділу Ірина Каганова мешкає в районі заводу «Жовтневий молот», який інтенсивно обстрілювався росіянами. Вибратися їй в центр міста, де я жила, практично було неможливо. Тому на прохання Ірини Яківни і по душевній доброті своєї мене опікала Юлечка Супрун. Квартирні двері я не зачиняла.

Вечорами телефонували співробітники бібліотеки Наталя Карбовська, Ніна Романчук, Наталя Фурнікова, Наталя Гонза, названий брат Дмитро Михайленко, керівник Чернігівського районного осередку краєзнавців Андрій Курданов, який сподвиг мене на коротке інтерв'ю для радіо. Воно вийшло занадто емоційним¹⁴. Телефонували інші знайомі, які підтримували добрим словом. Адже дістатися до мене було вкрай небезпечно.

Завдяки знову-таки Юлії вдалося через Vodafone зателефонувати Максимові. Він здивувався, почувши мій голос. Гадав, що мене вивезли. Сталося якесь непорозуміння. Сказав, що десь між другою і третьою годинами дня приїде за мною. За допомогою Юлечки я почала збиратися. Сильно заважала зламана нога. Жодне взуття не підходило. Довелося натягти по дві пари теплих в'язаних шкарпеток на обидві ноги. Інвалідний візок не давав змоги надіти мехову куртку або шубу, тому скористалася легкою весняною курточкою. Думала про Максима і Романа, яким дісталось виносити мене з квартири у цьому ж візку. Було б дуже важко. Встигла взяти ліки і документи. Все в одному кульку. І от настав момент істини. В останнє дивлюся на свою квартиру. Хлопці виносять мене, Роман кладе ключ під килимок поруч з дверима, щоб Юля могла заходити до моєї оселі.

Біля під'їзду невеликий автобус. Навкруги розбите скло – сліди від недавнього вибуху. Максим з Романом заносять мене в машину ближче до стіни від кабіни, встановлюють візок так, щоб він міцно стояв. Максим попередив, що дорога буде дуже складна – з вибоїнами. Доведеться об'їжджати асфальт. Рушили за іншими людьми. Нас стало дев'ятеро. Мене обклали валізами, аби я не впала по дорозі. За нами їхав інший бус. Максиму довелося кілька разів тягнути його на буксирі. Їхали ми майже одинадцять годин. Нас кілька разів зупиняли військові. У чоловіків перевіряли документи. Жінок не чіпали. Вказували більш небезпечний об'їзд. Чулися вибухи з боку Києва.

Розтрусило мою травмовану ногу. Приїхали ми, як я потім зрозуміла, до котеджного містечка десь під Києвом. Точно не знаю. Була друга година ночі. Нас, пасажирів Максимова буса, розмістили у себе в котеджі подружжя Ірини та Віталія Григорів. Я дуже перемерзла, бо одягнута була не по погоді. Повіяло фантастичним теплом і домашньою їжею, але їсти мені не хотілося. Людей іншого буса, яким кермував Дмитро, розмістили у будиночку неподалік. Там же розмістили і Максима з дружиною і двома крихітними дочечками. Вони їхали з ним у кабіні нашого маленького автобуса.

Протестантська родина Григорів, Ірина, Віталій, їхній син Гліб, чекали на нас. Гадаю, завдяки Максиму. Всі з дороги прийняли душ, були нагородвані, для всіх знайшлися спальні місця. Все це за рахунок протестантської церкви. Наступний день минув у очікуванні подальшого виїзду. Травмована нога позбавила мене вільного пересування. Побутові умови для мене особисто значно погіршилися. Але завдяки Ірині я їх долала. Навіть голову помила за її допомогою і однієї жінки, яка теж виїхала з Чернігова. Це було велике полегшення, бо з 26 лютого я жила з немитим волоссям, а на дворі вже 23 березня. Увечері мені дозволили бути присутньою на молитві. Незвично, цікаво, душевно і дуже тепло. Вранці чулися вибухи. Чоловіки казали, що то наша артилерія відганяє «визволителів».

Максим розповів мені про останню розмову з моїм племінником. План був такий: поїздом з Києва відправити мене на Варшаву, де я зустрінусь з племінником та його дружиною, а потім разом вилетимо у Таллінн. Проте наступного дня стало відомо, що потяги з Києва до Польщі вже не курсують. Єдиний вихід – дістатися Львова. Звідти до польського кордону рукою дотягнутися. Мій племінник сказав Максимові, що там є можливість подальшої домовленості щодо мене. На жаль, Максиму не вдалося вивезти мене до Львова. Зранку і вдень він відвозив кілька сімей на Київський вокзал, які мали виїхати на Терно-

¹⁴ На жаль, той запис не зберігся. День тоді був дуже важкий. Журналісти влаштувалися в бомбосховищі, звідти й записали інтерв'ю... Я тоді була така розлючена, емоції зашкалювали, тому жодного слова не можу згадати. Але суть була одна – ненависть і віра в ЗСУ.

пільщину та Хмельниччину до своїх родичів. Потім щось сталося з автобусом. І от усі роз'їхалися, а я залишилися у Григорів. Кілька разів телефонував мені племінник, який шукав будь-який вихід. А Віталій Григор, який організував доставку гуманітарного обладнання до Хмельницька на іншому бусі протестантської церкви, запропонував мені виїхати на ньому. Я зраділа і зателефувала племінникові.

Водій Сергій. Свою сім'ю він встиг відправити до Німеччини. Ми з ним рушили до Львова. Їхали понад шість годин через Київську, Черкаську, Хмельницьку, Тернопільську, Львівську області. Мій подальший переїзд до Варшави влаштували племінник, його дружина, їхній син, польські друзі. Завтра допишу. Цієї ночі росіяни бомбили район ремзаводу в Чернігові. У Ірини Каганової знищений балкон. Уявляю, який жах вона перенесла.

30 БЕРЕЗНЯ. Продовжую свою розповідь. Отже, завдяки Григорам мене вивезли до Львова. Доїхали ми до місця призначення за сім годин. Я дивилася у вікно машини і дивувалася зораним полям. Українські селяни справжні господарі на землі. Будиночки охайні, наче казкові. На деяких з них об'яви «продається». Головним чином котеджі. Навколо них все охайно, привабливо. І от ми у вечірньому Львові, у будинку протестантського пастора Юрія. Моя нога зробила мене залежною від допомоги інших людей. Я її тут отримала. Чоловіки занесли мене у приміщення. Відразу ж підійшла красуня Сніжана, років дев'ятнадцяти, і сказала, що допоможе мені помитися у душі. Чоловіки занесли мене у душеву кабінку, всадили на стілець, обгорнутий скотчем. Так разом із Сніжаною я вперше за місяць по-людськи помилася. Дали чистий одяг, спальне місце на дивані за ширмою на прохання Ірини Григор, ввечерю. Опісля всі зібралися у великій кімнаті, де на чистій, до жовтізни помитій дерев'яній підлозі понад десять матрасів з білосніжною білизною, на яких спали біженці з дітьми. До речі, Сніжана з Житомирщини. Маму з молодшими братами і сестрами їй удалося евакуювати за кордон. Сама залишилася у Львові, у пастора Юрія, який справив на мене величезне враження своїм ставленням до тих, кого прихистив. Як і в родині Григорів, я залишилася на вечірній протестантській молитві. Гарна проповідь, гарні пісні.

О сьомій ранку рушили до польського кордону. Точніше, Сергій, який віз мене сюди, Вадим, Світлана та Анна (всі троє одна сім'я – батько, мати і дочка) стали моїми перевізниками. На цей раз за кермом сидів Вадим. До польського кордону ми доїхали десть за годину. З чоловіками довелося розпрощатися, бо їм далі не можна було йти. Жінки залишилися зі мною. Везли в інвалідному візочку з моїм українським паспортом до української спочатку, а потім до польської митниці. Все вирішилося позитивно, і от – я на польській стороні. До нас підійшов чоловік з телефоном у руках. Польською мовою запитав, показуючи фото, чи це я. Так, на фото була я. З'ясувалося, що цим чоловіком був пан Дарек, представник благодійного фонду з власним авто, якого знайшло знайоме подружжя моїх рідних. Із Світланою та її дочкою Анною я простилася та обійнялася. Пан Дарек підняв мене на руки і дуже обережно заніс до машини, облаштувавши місце для травмованої ноги. Ми рушили до Варшавського аеропорту. Там на мене мали чекати племінник з дружиною. У дорозі спілкувалися так: він – польською, я – українською, добре розуміючи один одного. Пан Дарек зробив зупинку, аби щось купити для мене з їжі. А головне – води. Приніс великий кульок з пірижками і пляшку мінералки. Їсти не хотілося. Щоб не образити добру людину, відщипнула шматочок. Він заборонив мені називати його паном, бо він простий водій. Я подякувала Польщі за допомогу нашій країні. Дарек сказав, що колись, у далекі часи, між нами були різні тертя, але то було давно, без нас. Сьогодні Україна в біді, яка може торкнутися і польського народу. Тому треба допомагати один одному.

Поки ми їхали, син мого племінника виходив на відкритий зв'язок з Дареком англійською мовою. Потім сказав, що батьки вже в аеропорту Варшави. І от нарешті довгоочікувана зустріч з рідними та їхніми знайомими, дивовижним польським подружжям. Процання з Дареком, який, мабуть, образився, що я не забрала пірижки. Короткий відпочинок, і ми в літаку до Талліна. Що відбувалося з ногою і зі мною під час польоту, писати не буду. Скажу лише, що вона постійно травмувалася. Отже, о третій годині ночі на п'ятницю 25 березня ми були вдома. Поки дісталися квартири, я волала від болю на всю естонську столицю, коли діти витягали мене з машини і пересаджували на інвалідний візок.

Наступного дня племінник знайшов координаційний Центр допомоги біженцям з України. Викликали швидку. Приїхала молода, симпатична лікарка на ім'я Еля, яка говорила російською мовою, підбираючи слова. Вона уважно подивилася мою ногу. На її думку, має місце тріщина нижче коліна. Але треба зробити рентген і МРТ. Медбрат поставив проти болю крапельницю. Опісля поїхали в лікарню. Так, мила лікарка Еля правильно визначила мою травму. Наклали гіпсовий лангет. Приїхала додому на вантажному таксі, бо нога диктувала свої умови. Тепер чекання до 11 квітня консультації лікаря.

А тим часом схвильовані телефонні розмови з сестрою, яка наполягала на моєму виїзді до неї. Однак це вже зовсім інша історія...

P. S. А тепер про те, чого я тоді не знала. «Коли вивозили людину з інвалідністю, – це був ще той квест», – слова Максима Богомаза, чернігівського волонтера, двадцятидв'ятирічного політика, підприємця, неординарної людини. В інтерв'ю газеті «Сім днів» від 19 травня 2022 року він розповів, що волонтерством займається з 2014 року. Коли почалося повномасштабне вторгнення в Україну російських військ, Максим зателефонував своєму другові Дмитрові, і о десятій ранку вони поїхали прибирати у бункері для прийому людей. Спочатку команда складалася з Максима, його мами і Дмитра. «Всіх, кого знав, – за його словами, – покликав прибирати у підвалі. Зібралися десь до десяти людей. Потім приєдналися люди з української волонтерської служби. Коли Чернігів опинився у блокаді, ми роздруковували листівки та плакати, що надаємо допомогу, клеїли їх на під'їзди. Люди дзвонили або надсилали смс із запитами. Кожного вечора ми їх розбирали, а наступного дня розвозили потрібне. Ми відповідали за район від Красної площі до Політеху». Допомагали цивільним і військовим. Продукти привозили головним чином з Києва. Коли мости були зруйновані, команда Максима отримувала допомогу від військової адміністрації. Вкрай необхідним був автомобіль. Максим мав знайомого у компанії Vodafone. Після телефонної розмови з ним за п'ятнадцять хвилин машина була у волонтерів. Ще одне авто вони отримали від компанії ОККО. Співпрацюють з Сергієм Притулою, телеведучим, актором, творцем Благодійного фонду. Максим та його колеги представляють цей фонд у чернігівському регіоні. Завдяки цьому українські військові отримали багато дронів.

На запитання журналістки, які випадки зачепили його серце, Максим відповів: народження двох дітей в укритті, відправка однієї з мам за кордон (навіть заплакав), коли вивозили з Чернігова людину з інвалідністю, тобто мене. До кінця свого життя пам'ятатиму цю людину з безмежною вдячністю. І сьогодні Максим Олександрович Богомаз виконує шляхетну місію, виправдовуючи своє прізвище – «Богом помазаний».

Свій же душевний стан визначу словами Петра Одарченка: «Минають роки, на віку, як на довгій ниві, всього буває: і радості, і горя, і страждань. Минає все... Тільки до самої смерті не зникає туга».

